

Yordam Kitap: 160 • Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler

Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan - E. Attila Aytekin • 978-605-5541-64-4

Düzelme: Filiz Çomuk • Kitap Tasarımı: Savaş Çekici

Birinci Basım: Ağustos 2012 • Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)

Çatalçeşme Sokağı: Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul

T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www.yordamkitap.com

E: info@yordamkitap.com

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 12027)

Cihangir Mah. Güvercin Caddesi Bahá İş Merkezi A Blok

Haramidere - İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

SİYASET BİLİMİ

İslamcılık

İslamcılık son 30 yılda hem dünyada hem de Türkiye'de üzerinde en çok tartışılan siyasi ideolojilerden birisidir. İran Devrimi (1979), Sovyetler Birliği ile Afgan mücahitleri arasındaki savaş (1979-1989), Lübnan'da Hizbulah'ın ortaya çıkış (1982) ve yükseliş, Cezayir İç Savaşı (1992-1997) ve Taliban'ın Afganistan'da iktidara gelmesi (1996) gibi bir dizi siyasal olay İslamcılığı 1980'li ve 1990'lı yıllarda gündemde tutmuştur. İlk gençliğini 21. yüzyılda yaşayan kuşaklar ise İslamcılık kavramıyla 11 Eylül 2001'de ABD'de yaşanan intihar saldıruları ve ardından ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgaliyle tanıtı. Afganistan'da Taliban ile ABD'nin başını çektiği koalisyon güçleri arasında 10 yıldır süren savaş, ABD'nin başta İran İslam Cumhuriyeti olmak üzere bir dizi İslamcı aktörle yaşadığı ciddi çelişkiler, Filistin sorununun Hamas'ın kuruluşu (1987) ve güçlenmesiyle birlikte aldığı yeni boyutlar, Aralık 2010'da başlayan Arap devrimi sürecinde İslamcılığın güçlü bir siyasi aktör olarak ortaya çıkması ve nihayet Avrupa'da Müslüman azınlıkların yaşadığı kültürel ve siyasi sorunlar nedeniyle İslamcılık önemini koruyor.

İslamcılığın Türkiye'deki önemi yalnızca bu uluslararası bağlamın ürünü değildir. 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı varoluş krizinin çözümünü amaçlayan bir politik alternatif olarak İslamcılığın gündeme gelmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ertesinde halifeliğin kaldırılması ve laiklik ilkesinin anayasaya konması, çok partili dönemde din ve laiklik etrafında yaşanan politik saflaşmalar İslam ile siyaset arasındaki ilişkisi gündeme getirmiştir. Türkiye'de İslamcılık, Necmettin Erbakan'ın (1926-2011) 1970'te Millî Nizam Partisi'ni kurmasıyla birlikte gerçek bir siyasi harekete dönüşmüştür. Erbakan önderliğindeki Refah Partisi'nin 1990'lardaki yükseliş ve düşüşü yakın dönemin önemli siyasi gelişmeleri arasındadır.

2000'li yılların Türkiye'sinde İslamcılık farklı bir surette ortaya çıkmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) kuruluşunun hemen ertesinde ulaştığı

tek başına iktidarı 27 Nisan 2007'deki askerî muhtırayı yenilgiye uğratarak ve (2009 yerel seçimleri haricindeki) her seçimde oylarını yükselterek 10 yıldır sürdürmesi Türkiye İslamcılığının zirve noktasıdır. AKP'nin İslamçı veya 'İlmî İslamçı' olup olmadığı, Millî Görüş partilerinden hangi bakımlardan ve ne kadar farklı olduğu gibi sorular her siyasi çevrede, medyada ve akademik yaynlarda sert tartışmaların konusu olmuştur. AKP'nin yanında saf tutmakla birlikte özerkliğini koruyan Gülen cemaati gibi yapılar da kendi özgün dinamikleri ve AKP ile ilişkileri bağlamında sürekli tartışılmaktadır.

İslamçı ideoloji

Bu yazı çerçevesinde bizi ilgilendiren İslam dünyasında bağımsız ulus devletlerin kurulduğu 20. yüzyılda ortaya çıkan İslamçı hareketlerdir. Bu hareketleri incelerken İslam dinine değil, İslam'ı farklı biçimlerde ve sürekli yeniden yorumlayan Müslümanlara odaklanacağız.¹

20. yüzyılda İslamcılık çok sayıda düşünür ve eylemcî tarafından savunulmuştur; ama yalnızca Pakistanlı Mevlana Mevdudi (1903-1979), Mısırlı Seyyid Kutub (1906-1966) ve İranlı Ayetullah Humeyni (1902-1989) 'kurucu teorisyen' sıfatını hak edecek denli etkili olmuştur. Mevdudi ve Kutub Sünnî, Humeyni ise Şii mezhebine mensuptur. Etkiledikleri kesimler arasında geçişenlikler olsa da (örneğin bazı ülkelerde Sünnî İslamcılar Humeyni'den etkilenmiştir), Sünnî-Şii ayrimının önemi nedeniyle ilk ikisi daha çok Sünnîler arasında, sonucusu daha ziyade Şîiler arasında taraftar bulmuştur.

Bu üç İslamçı düşünürün temel ortak noktası içinde yaşadıkları toplumların sorunlarına idealize edilmiş bir geçmiş tasavvuruna dayanarak yanıt üretmeye yönelmeleridir. Her üçü de Arapların İslam öncesi tarihini adaletsizliğin ve barbarlığın hakim olduğu bir 'cahiliye' dönemini, İslam'ın ortaya çıktığı, Hz. Muhammed'in (570-632) ilk İslam devletini kurduğu 7. yüzyılıysa adalet ve huzurun hakim olduğu bir saadet dönemi olarak kabul eder. Sünnilere göre bu dönem dört halife döneminin tamamını kapsar, Şîiler bu süreyi Hz. Muhammed ve Hz. Ali (599-661) dönemleriyle sınırlar. İslam tarihinin geri kalanına ilişkin anlaşmazlıklarına rağmen, 7. yüzyılı bir saadet dönemi olarak gördükleri için yaşadıkları toplumların sorunlarına çare olarak İslam'ın 7. yüzyılda yaşanan saf hâline, özünde dönmeye önerirler. Mevdudi, İslama Cihat (1920) başlıklı kitabunda, yeterince İslami bulmadığı geçmişten radikal biçimde kopmayı ve şeriat devletini önermiştir. Mevdudi'nin İslami olmayan tüm geçmiş pratiklerden kopma çağrısını önemseyen Kutub, Yoldaki İşaretler (1964) başlıklı kitabında 'cahiliye' dönemindeki putların yerini modern dönemde ulus, ulus devlet, parti,

¹ Asef Bayat, "Is there a future for Islamist revolutions? Revolution, revolt, and Middle Eastern modernity," *Revolution in the Making of the Modern World*, der. John Foran, David Lane ve Andreja Zivkovic (Londra: Routledge, 2008), 105; Mahmood Mamdani, "Whither Political Islam? Understanding the Modern Jihad," *Foreign Affairs* 1 (2005), 148-149.

sosyalizm gibi yeni putların aldığı, İslam dünyasının 'cahiliye' dönemine geri döndüğünü ileri sürmüştür.² Kutub'un kullandığı cahiliye kavramını Şiilige adapte eden Humeyni, Hz. Ali sonrasında 1300 yıllık İslam tarihinin tamamını dinin özünden uzaklaşma ve adaletsizlik dönemi olarak tanımlar.³ Cahiliyeyi yok edip İslam'ın özüne dönme biçiminde özetlenebilecek bu yaklaşım, İslamçı ideolojinin temelini oluşturur.

İslam'ın özüne dönme fikrine ilişkin iki noktanın altını çizmek gerekir. Birincisi, bazı marjinal gruplar haricinde hiçbir İslamçı düşünür veya hareket 7. yüzyılı aynen taklit etmemiştir. 7. yüzyılın pratiklerine dönmemi hararetle savunan Vahhabîliğin resmi ideoloji olduğu Suudi Arabistan'da bile aşırı anti-modern yorumlara itibar edilmemiş, Vahhabîlik dünya kapitalizmiyle derinden bütünlüksüz Suudi sistemine eklemenebilmiştir. Öteki dinî ideolojilere benzer biçimde, İslamcılık modern teknolojiyi reddetmeden modernleşmeye mesafe koyan, seçmeci bir yaklaşım benimsemiştir. Ayrıca, bazı İslamçı hareketler 7. yüzyılı saadet dönemi olarak tanımlamalarına rağmen Humeyni'nin radikal yaklaşımından ayrılarak daha yakın çağlara ait referansları benimsemiştir. Örneğin AKP ve Millî Görüş geleneğinden gelen öteki partiler için Osmanlı İmparatorluğu böyle bir olumlu tarihsel referanstır.

İslamcılığın üç büyük teorisyonu, cahiliyenin aşılarak İslam'ın diriltilmesi için siyasi iktidarın ele geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. İktidar sorununun gündeme getirilmesi en az cahiliye kavramı kadar radikal bir müdafaledir ve İslamcılığın modern bir siyasal hareket hâline gelmesini sağlamıştır. Siyasi örgütlenme sorunu bu bağlamda kaçınılmaz olarak gündeme gelmiştir. Mevdudi 1941'de Hindistan'da İslami Cemaat örgütünü kurarken 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında peygamberin çevresinde bir araya gelen ilk Müslümanların 'öncü' rolüne referans vermiştir. Kutub ise iktidar sorununun çözümünü 'yeni Kur'an nesli'nin öncülük edeceğî örgütü mücadedele görmüştür. Humeyni 1970'te yayımlanan *Velayet-i Fakih: İslam Devleti* başlıklı kitabında İran'daki monarşinin yıkılarak yerine din adamlarının yöneteceği bir İslam devleti kurulmasını savunmuş, bunun için örgütü mücadale başlatmıştır.⁴

Kısaltası, İslamcılık Müslümanların 20. yüzyılda yaşadığı ekonomik, toplumsal ve siyasi sorunları İslam'ın özünden uzaklaşma olarak tanımladıkları cahiliyeye bağlayan, İslam'ın özüne dönüşü ise örgütü mücadale yoluyla gerçekleştirilecek siyasi bir proje olarak tanımlayan bir ideolojidir.

² Gilles Kepel, *Jihad-The Trail of Political Islam* (Cambridge, Massachusetts: Belknap, 2002), 25-26, 34.

³ Chris Harman, *The Prophet and the Proletariat*, <http://www.marxists.org/archive/harman/1994/xx/islam.htm> (1994) (erişim tarihi: 1 Şubat 2012).

⁴ Kepel, *Jihad*, 26-40.

Bu üç düşünür İslamlığı laik rejimlere muhalefet hareketi olarak tanımlamıştır. Bu nedenle, iktidar stratejileri ve mücadele yöntemleri arasındaki fark ne olursa olsun, onlardan esinlenen hareketler statükoyu değiştirmeyi hedeflemiştir. Fakat İslamlığın ‘İktidardaki İslamcılık’ olarak adlandırılabilen, en az muhalif İslamcılık kadar önemli başka bir türü daha vardır. İran, Pakistan, Sudan (şimdiki adıyla Kuzey Sudan) ve Suudi Arabistan örneklerinde iktidardaki İslamcılık statükoyu korumak için dini politize eder. İktidardaki İslamcılık yalnızca laik değil, İslamcı bir muhalefete de karşılaşabilir. Günümüzde İran'da muhalefetin önemli bir kısmı Humeyni'nin gerçek devamcısı olduğunu iddia edip İslami referanslarla siyaset yapmaktadır. Suudi krallığını yıkmayı amaçlayan İslamcı gruplar vardır. Suudi Arabistan örneğinde ironik olan nokta, rejimin kendini takdim etmek için kullandığı ideolojik araçların bazen kendisini vurmasıdır. Suudilerin büyük paralar harcayarak yürütüdüğü Vahhabilik propagandası sayesinde İbn-i Teymiyye'nin (1263-1328) eserleriyle tanışan bazı gruplar, 1990'ların ortasında Teymiyye'ye referansla Suudi krallığını yıkma çağrısı yapmıştır.⁵

Yukarıda açıklanan çelişkili ve karmaşık yapısı nedeniyle, İslamcılık kavramını farklı konumlarda (iktidarda veya muhalefette) bulunan, farklı iktidar stratejilerini (reformist veya devrimci) tercih eden, farklı politika

1979'da gerçekleşen İran Devrimi, İslamcı bir hareketin laik bir rejimi devrim yoluyla yıkarak iktidara geldiği (bugüne kadarki) tek örnектir. Devrim tek ortak noktası şahlik rejiminin yıkılması olan çok sayıda İslamcı, liberal ve radikal sol grubun ortak ürünü olsa da, Humeyni taraftarlarının kurduğu İslam Cumhuriyeti Partisi devrimin şafağında liberal ve sol muhalefeti hegemonyası altına almayı, devrimden sonra bu grupları tasfiye etmeyi başarmıştır.

⁵ A.g.e., 72.

yapma araçlarını (silahlı veya silahsız) kullanan ama İslami referanslarla siyaset yapmakta ortaklaşan, (ılımlı veya radikal) tüm siyasi hareketleri ve rejimleri kapsayacak genişlikte tanımlıyoruz.

İslamcılığın sınıfal dinamikleri

İslam dinini anti-kapitalist bir çerçevede yorumlayan çok sayıda İslamcı entelektüel ve siyasi hareketin varlığına rağmen, 20. yüzyılda ortaya çıkan İslamcı hareketlerin büyük bölümü kapitalist üretim ilişkilerini ortadan kaldırmayı amaçlamamıştır. Devlet işletmelerinin ekonomideki的重要性 ne olursa olsun, kurulan İslamcı rejimlerin tamamı üretim araçlarının burjuvazinin elinde olduğu geniş bir özel sektöré sahiptir.⁶ Kur'an'da yer alan ‘müstekbir’ (kibirli, ezen) ve ‘mustazaf’ (güçsüz, ezilen) kavramlarını Marksizmin ‘sömür’ ve ‘sınıf mücadele’ gibi temel kavramlarından yararlanarak yeniden yorumlayan Ali Şerati'nin (1933-1977) öncülük ettiği İslamcılığın sol yorumu İran Devrimi'nin öncesinde Halkın Mücahitleri gibi örgütlerle esin vermiştir.⁷ Bu kavramların işçi sınıfı üzerindeki güçlü etkisini fark eden Humeyni, 1970'ten itibaren ‘müstekbir’ ve ‘mustazaf’ kavramlarına sıkça başvurmuştur.⁸ Solun ve İslamcılığın sol yorumunun Humeyni'yi sol retoriği kullanmaya mecbur edecek ölçüde güçlü olduğu İran'da dahi İslam devrimi kapitalist üretim ilişkilerini ortadan kaldırılmış, yalnızca şahın çevresindeki burjuvaziyi tasfiye edip Humeyni'yi destekleyen dindar burjuvaların ekonomik gücünü artırmıştır. İslamcı hareketlerin burjuva niteliklerine rağmen işçi sınıfı üzerinde hegemonya kurmayı (bazı ülkelerde kısmen, bazlarında tamamen) başarmış olması, bu hareketlerin sınıfal dinamiklerini iyi kavramayı gerektiriyor.

İslamcı hareketler, dindar burjuvazının işçi sınıfıyla kurduğu ittifakın ürünüdür. İttifakın hegemonik gücü dindar burjuvazı, tabi gücü ise işçi sınıfıdır.⁹ Diğer tüm burjuva devletlerine benzer biçimde, İslam dünyasında

⁶ Uzun yıllar savaşlarda harabeye dönen, ne devletin ne de özel sektörün elinde ciddi hiçbir sanayi alt yapısı bulunmayan, büyük miktarda ürettiği tek meta üreten Afganistan'ı elbette daha farklı bir analizi gerektirir.

⁷ Harman, *The Prophet; Kepel, Jihad*, 39-41. Şerati ile Halkın Mücahitleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar için b.kz. Ervand Abrahamian, *The Iranian Mojahedin* (New Haven: Yale University Press, 1989), 122-125.

⁸ Ervand Abrahamian, *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic* (Berkeley: University of California Press, 1993), 47-51; Harman, *The Prophet; Kepel, Jihad*, 39-41.

⁹ İslamcı hareketlerin dindar burjuvazı ile kent yoksulları arasında kırılgan ittifakın ürünü olduğunu tespit eden Kepel, İslamcı ideolojinin tek bir toplumsal grubun çıkarlarını ifadesine indirgenemeyeceğini ileri süren bu ittifaki eşitler arasında kurulan hegemonyasının temsil gibi sunmaya meyleder (Kepel, *Jihad*, 9, 29). Oysa siyasal hegemonyaya ilişkin geniş literatürün ortaya koyduğu gibi, farklı sınıfların farklı bekleyenlerle başka bir sınıfın temel çıkarlarını temsil eden siyasi hareketler içinde yer almazı mümkün değildir. Siyasal tarihin tamamını bazı sınıfların diğerleri üzerindeki hegemonyasının ürünü olan ittifaklarının kuruluşunu tarihî olarak okumak mümkün değildir. Bizzat Kepel'in çalışması 20. yüzyılın İslamcı hareketlerinin dindar burjuvazisinin diğer sınıflar üzerinde hegemonya kurma çabasının ürünü olduğunu gösteren önemli veriler sunar.

geçen yüzyılda kurulan ulus devletler de burjuvazinin bazı fraksiyonlarını içine alıp diğer fraksiyonlarını dışarıda bırakın birer iktidar bloğuna yaslamıştır. Laik devletlerde rejim değişikliği talep eden muhalefet hareketleri olarak ortaya çıkan İslamçı hareketler, iktidar bloğunun dışında kalan kapitalistlerin taleplerini dinî bir retorikle politize ederler. Örneğin İran'da Pehlevî hanedanlığıyla yakın ilişkileri olan, onlarla aynı seküler kültürü paylaşan büyük burjuvazi iktidar bloğunun içinde yer alıp büyük ekonomik olanaklara kavuşurken, (işyerleri Tahran'ın Kapalı Çarşısı'nda (*bazar*) bulunduğu için *bazari* olarak bilinen) küçük ve orta ölçekli kapitalistler İslamçı hareketin hegemonik gücünü oluşturmuştur. Nihayet, 1970'ten sonra Türkiye siyasetinin giderek önemli bir unsuru hâline gelen Millî Görüş hareketi, iktidar bloğunun içindeki İstanbul ve İzmir'in tekelci ve laik burjuvazisinin karşısında ekonomik ve siyasi bakımdan tabi konumda bulunan, Anadolu'nun (o dönemde) daha küçük ölçekli, tekelci olmayan, dindar kapitalistlerinin siyasi temsilcisi olmuştur.¹⁰

Diğer tüm burjuva siyasi hareketlerinde olduğu gibi İslamcılığın başarısı da dindar burjuvazinin öteki sınıflar üzerinde hegemonya kurma konusundaki maharetine bağlıdır. Aralarındaki tüm tarihsel farklılıklara rağmen, İran Devrimi'nde Humeyni'nin, 2000'ler Türkiye'sinde AKP'nin başarısı aynı nedenin, dindar burjuvazinin alt sınıfların desteğini kazanma becerisinin sonucudur. Bunun karşısında, Cezayir ve Mısır'daki İslamçı grupların 1990'larda verdikleri iktidar mücadeleinden yenik çökmelerinin nedeni dindar burjuvazinin alt sınıflar üzerindeki hegemonyasını kaybetmesidir.¹¹ Dolayısıyla, alt sınıfların dindar burjuvaziyi hangi koşullarda desteklediğini tespit etmek önemlidir.

İslamçı burjuvazı, 20. yüzyılın ikinci yarısında başarılı siyasi hareketlere öncülük ettiği tüm örneklerde işçi sınıfının iki bölümünün (enformel sektördeki işçiler ile diplomalı, beyaz yakalı işçiler) desteğini almıştır. Bu iki grubun konumunu anlamak için Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerde 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan demografik ve ekonomik dönüşümü kavramak gereklidir. 1955 ile 1970 arasında İslam dünyasının nüfusu yüzde 50 oranında artmıştır. 1975 yılı itibarıyle 24 yaşın altındakilerin toplam nüfusa oranı yüzde 60'tır. Aynı dönemde kapitalist üretim ilişkilerinin kırlarda yayılmaya başlaması ve kentlerin çevresinde sanayinin gelişmesi kırdan kente göçü artırmıştır. Ekonominin büyümeye hızı nüfusun artış hızının gerisinde kaldığı için işsizlik yaygınlaşmıştır. Kentlerin altyapısı kırdan gelenlerin iyi koşullarda barınmasını sağlayacak ölçüde geliştirilmediği için kentlerin çevresindeki varoşların sayısı ve

¹⁰ Burak Gürel, "1970'ler Türkiye'sinde İslamçı ve Faşist Siyaset: Vaadler ve Sonuçlar," *Praksis* 12 (2004), 88-91.

¹¹ Kepel, *Jihad*, 67.

nüfusu hızla artmıştır.¹² Varoşlarda yaşayanların bir bölümünü formel sektörde iş bulabilen, çoğu enformel sektörde, düşük ücretler karşılığında ve güvensiz olarak çalışmaya mecbur kalmıştır. İstatistiklerde işsiz olarak geçenlerin önemli bölümde iş bulabildikçe enformel sektörde çalışanlardan oluşur. Literatürde sıkılıkla 'kent yoksulları' olarak anılan enformel proletarya, kalabalıklığı ve seferberlik kapasitesi nedeniyle İslamçı propagandanın en önemli hedef kitlesi dir.

İslamcılığın militan kadrolarının önemli bölümde bazı yorumcuların 'eğitimli orta sınıf'¹³ veya 'yeni orta sınıf'¹⁴ diye adlandırdığı, diplomalı işçi ve işsizlerdir. İslam dünyasında bu dönemde yaşanan bir diğer önemli dönüşüm orta ve yüksek öğretimin devlet tarafından (burjuvazi haricindeki sınıfları kapsayacak ölçüde) yaygınlaştırılmıştır. Aldığı eğitim sayesinde dış dünyayı, popüler yaşam tarzı ve tüketim kalıplarını proletaryanın geri kalanından daha iyi izleyen, aldığı eğitim karşılığında dolgun ücretli bir iş bularak konforlu bir yaşama kavuşturmayı arzulayan diplomalılarının sayısı giderek artmıştır. Ancak, ekonomik büyümeye hızının eğitimin yaygınlaşma hızının gerisinde kalması diplomalı işsizliği hızla artırmış, iş bulabilenlerin çoğu arzuladıkları konforlu yaşama yetecek ücretlerden mahrum kalmıştır. Diplomalıların yüksek beklentileriyle elde ettikleri arasındaki büyük fark İslam dünyasındaki laik (veya kısmen laik) devletlerin hegemonya krizinin zemini döşemiş, İslamçı hareketlerin diplomalı proletérler arasında gülenmesinin koşullarını hazırlamıştır.¹⁵

İçinde yaşadıkları koşullar enformel ve diplomalı proletaryayı Marksist siyasetin etkisine de açık hâle getirir. Pek çok ülkede İslamcılar işçi sınıfı içindeki güçlerini ancak Marksist solun yayılmasından sonra artırabilmiştir. İslamcıların mavi yakalı işçiler arasındaki etkisi daha sınırlıdır. İran Devrimi'nde bile mavi yakalılar üzerinde tam bir hegemonya kuramayan İslamcılar devrimden sonra solu fabrikalardan silmek için epey çaba harcamıştır.¹⁶

İslamçı hareketler, yukarıda dejinilen iki kesim üzerinde hegemonya kurabilmek için sol temaları söylemlerine adapte etmiş, adaletsizliğin ve geçim sıkıntısının modern cahiliyenin ürünü olduğunu, adaletin yolunun İslam'ı devlete ve topluma yeniden hakim kılmaktan geçtiğini savunmuştur. Ayrıca, kitlelerin çok duyarlı olduğu emperyalizm ve Siyonizm karşıtı söylemi yoğun biçimde kullanarak hem laik elitleri köşeye sıkıştırmış, hem de Marksistlerin bu kulvarda tek başına kalmasını engellemiştir.

¹² A.g.e., 66.

¹³ Bayat, "Is There a Future," 101.

¹⁴ Harman, *The Prophet*.

¹⁵ Bayat, "Is There a Future," 101; Harman, *The Prophet*; Kepel, *Jihad*, 66.

¹⁶ Maryam Poya, "Long Live the Revolution!...Long Live Islam?", *Revolutionary Rehearsals*, der. Colin Barker (Chicago: Haymarket, 2002), 156-162.

Laik ideolojilerin krizi ve İslamcılığın yükselişi

20. yüzyılda İslam dünyasındaki ulusal bağımsızlık mücadelelerine genellikle laik elitler önderlik etmiş, kurulan ulus devletler onların damgasını taşımuştur. Bu devletler kitlelere ekonomik refah ve emperyalizmden bağımsızlık vaat etmiştir. İslamcılığın gelişimi bakımından önemli olan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da 1950'li ve 1960'lı yıllarda pek çok ülkeyi kendisini 'sosyalist' olarak adlandıran laik milliyetçi partiler yönetiyordu. Bu partiler hızlı ekonomik kalkınma ve adil bölüşüm vaat ederek kitlelerin desteğine talip olmuştu. Soğuk Savaş döneminde jeopolitik önemini koruyan bu bölgedeki ekonomik ve askeri varlığını devam ettiren emperyalizme ve 1948'deki kuruluşun ertesinde bölgenin önemli aktörlerinden biri hâline gelen İsrail'e karşı mücadele teması, bu rejimlerin kitle desteğinin ikinci kaynağıydı. Britanya ve Fransa'ya karşı zafer kazandığı Süveyş krizinin (1956) ardından Mısır devlet başkanı Cemal Abdülnasır'ın (1918-1970) yıldızının bölgenin tamamında parlaması laik milliyetçiliğin gücünün zirvesiydi.

Laik rejimlerin tırmandıkları bu zirveden düşüşü uzun sürmedi. Kitlelere verdikleri ekonomik refah vaadini yerine getirmekteki başarısızlıklar 1960'ların ikinci yarısından itibaren belli olmaya başladı. Beklentileri karşılanmayan ve yanı başında hızla zenginleşen bir kapitalist sınıf gören proletaryanın hayal kırıklığı artarken, bu rejimlerin 'sosyalist' retoriğinin demagojik niteliği belirginleşti. Ekonomik başarısızlığın yarattığı hayal kırıklığı emperyalizm ve Siyonizme karşı mücadelenin başarısızlığa uğramasıyla öfkeye dönüştü. Nasır'ın öncülüğünde bireleşen Mısır, Suriye ve Ürdün ordularının 1967'de İsrail karşısında altı gün içinde büyük bir bozguna uğraması Arap dünyasında İsrail'in kuruluşundan sonraki ikinci büyük travmaydı. Bu travma İslamcılığın Arap ülkelerindeki yükselişini doğrudan belirlemiş, İran ve Türkiye'de ise dolaylı olarak hissedilmiştir.

Laik rejimlerin krizinden yararlanabilecek tek politik özne İslamçı hareket değildi. Marksist örgütler, Cezayir, Irak, Mısır ve Suriye gibi ülkelerde krizin ardından bir ölçüde, İran ve Türkiye'de ise 1970'lerin ikinci yarısında epey güçlenmelerine rağmen işçi sınıfını burjuvaziden bağımsızlaştıracak bir iktidar perspektifine sahip olmadıkları için bu fırsatı değerlendiremediler. Kısacası, laik rejimlerin ve Marksist solun krizi İslamcılığın yükselişine zemin hazırladı.

İslamçı hareketlerin kısa bilançosu

1967'deki büyük kırımdan muhalif İslamcılar yanısıra iktidardaki İslamcılığın önemli temsilcisi Suudi Arabistan da yararlanmıştır. Bu dönemde petrol ihracatı sayesinde ekonomik gücü astronominik biçimde artan Suudi rejiminin yıldızı Arap milliyetçiliğinin düşüşe geçmesiyle birlikte parlamıştır. Arap milliyetçiliğinin yükselişini 1956 savaşının, düşüşünü ise 1967 savaşının

simgelediğini yukarıda belirtmiştık. Suudi Arabistan'ın İslam dünyasındaki prestijinin yükseliş ve düşüşünü de benzer biçimde, iki başka savaşa referansla açıklamak mümkün. 1973'teki Arap-İsrail Savaşı'nda ABD ve Batı Avrupa'nın İsrail'e destek vermesini protesto eden Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) petrol ambargosu başlattı. OPEC'in en etkili üyelerinden Suudi Arabistan, bu ambargodan iki bakımdan kazançlı çıkmıştır. İlk olarak, ambargo nedeniyle artan petrol fiyatları sayesinde ekonomik gücünü artırılmıştır. Suudi sermayesi kasasına giren petro-dolarları İslami bankacılık sistemini kurarak değerlendirmiştir. Günümüzde dünya finans-kapitalinin önemli bir parçası olan İslami bankalar Suudilerin icadıdır. İkinci kazanç siyasetidir. Ambargonun etkili olması, Filistin sorunu konusunda Suudilerin laik Arap rejimlerinden daha başarılı politikalar geliştirebildiği izlenimini yaratmıştır.

1973 sonrasında yeni uluslararası koşulları İslam dünyasının lideri olabilmek için fırsat olarak gören Suudi rejimi, 1960'larda başlattığı dünya Müslümanlarına yönelik Vahhabilik propagandasına hız vermiştir. Cömert Suudi fonları sayesinde Sünnilerin bulunduğu her yerde çok sayıda İslami kurum açılmış, bu kurumlar Kur'anın yanı sıra Vahhabîğin temel kitaplarını da ücretsiz olarak dağıtmıştır. Sünniler arasındaki Suudi etkisi artmıştır. Ancak, ABD-Suudi ittifakının sürmesi ve Filistin sorununun önemini koruması Suudilerin prestijinin kalıcı olup olmayacağı sorusunu cevapsız bırakmıştır. İran Devrimi, Suudi gücüne ilişkin belirsizliği artırmıştır. İran etkisini yalnızca Şii karşıtı propagandaya kıramayacağı belli olan Suudilerin imdadına Sovyetler Birliği'nin aynı yıl başlayan Afganistan işgali yetişmiştir. Sovyet işgaline karşı gelişen Afgan cihatı, Müslümanların dikkatini İran ve Filistin'den kaçırmayı arzulayan Suudilere bulunmaz bir fırsat sunmuştur. Bu fırsatı kaçırmayan Suudiler, ABD ve Pakistan ile birlikte Afgan mücahitlerinin yardımına koşmuştur.¹⁷ Büyük miktarda ekonomik ve askeri yardıma ek olarak, Vahhabilik propagandası yoluyla elde ettiği uluslararası ağı Afgan cihadına katılmak isteyen gönüllüler bulmak için kullanılmıştır. Sovyetler Birliği'nin en büyük düşmanı, Afganistan savaşını en büyük çihat olarak sunmakta başarılı olan Suudi Arabistan, savaşın sürdüğü 1980'li yıllarda uluslararası prestijinin zirvesine ulaşmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekildiği 1989'da ilk bakışta her şey Suudiler için olumlu görünmüyordu. Desteklediği Afgan cihatı zaferle ulaşmış, bu süreçte her biri önemli roller oynayan İslami bankalar ve Vahhabi ağı güçlenmiştir. Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgal ederek sınırlarına dayanması Suudilerin İslam dünyasındaki hegemonya hesaplarını altüst etti. Müttefikleri ABD'den yardım istemek ve topraklarına on binlerce yabancı askerin

¹⁷ Bu üç ülkenin Afgan cihadındaki kurucu rolüne dikkat çeken bir çalışma için bkz. Mahmood Mamdani, *Good Muslim, Bad Muslim: America, the Cold War, and the Roots of Terror* (New York: Pantheon, 2004).

konusulanmasını kabul etmek zorunda kaldılar. Ocak 1991'de Irak'ın ağır bir yenilgiye uğraması Suudileri rahatlatsa da, yabancı askerleri İslam dininin en kutsal mekânlarının bulunduğu topraklara kabul etmesi onu köşeye sıkıştırmak için fırsat kollayan İran'a büyük bir koz verdi ve Sünni radikalleri kendisinden uzaklaştırdı. Aynı yıl Suudi Arabistan'dan ayrılan El-Kaide örgütünün lideri Usame Bin Ladin (1957-2011) başta olmak üzere Afgan cihadında yer alan çok sayıda radikal İslâmçı, Suudi rejiminin meşruiyetini sorgulamaya başladı. Suudilerin 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda yükselen yıldızı 1991'deki Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra kaydı. Aralık 2010'da başlayan Arap devriminin kıylarına ulaşmasından büyük rahatsızlık duyan Suudi rejimi, açtığı ekonomik yardım paketleriyle ülke içindeki huzursuzluğu azaltmaya çalışırken, benzer tehlikelerle boğuşan (Bahreyn gibi) komşu rejimlere yardım ederek Arap devrimini durdurmaya çalışıyor.

Yarı-İslâmci iktidarın örneği ise Pakistan'dır. Hindistan'da kök salan bir İslâm yorumu olan Deobandi ekolü, İslâm'ın 7. yüzyıldaki pratiklerine dönüs vurgusu ve İslâm'ın bozulması olarak gördüğü Sufilik vb. akım ve cemaatlere düşman olması bakımlarından Vahhabiliğe benzer.¹⁸ İslâmcılığın büyük ideologlarından Mevdudi, Deobandi ekolünden geliyordu. Hint alt kitasının 1947'de bağımsızlığa kavuşur kavuşmaz İslâm-Hinduizm farkı temelinde ikiye bölünmesiyle kurulan Pakistan'ın oldukça heterojen bir etnik ve dilsel yapıya sahip olması, devletin (büyük bölümü laik olan) kurucu elitlerini ulusal kimliği etnisite temelinde değil, din temelinde kurmaya mecbur bırakmıştır. İstikrarsızlığın kural olduğu, kronik bir kriz hâlinde yaşayan ülkenin tek birleştirici unsurunun İslâm olması, laik elitlerin İslâmcıları tamamen ezmесini imkânsızlaşdırılmıştır. İslâmcı partilerin pek çok ülkedeki muadillerine göre daha dayanıklı olmasının başlıca nedeni budur.¹⁹ Benzer biçimde, ulema konumunu daha iyi koruyabilmistiir.

Pakistan'ın İslâmizasyonu bu nedenlerden dolayı başka ülkelerden farklı bir hatta ilerlemiştir. İslâmcı partilerin baskısı, 1977'de (Pakistan koşullarına göre laik bir politikacı sayılabilcek) Zülfikar Ali Butto'yu (1928-1979) şeriat talebinin kabul etmeye zorlamış, Butto'yu askerî darbeyle deviren general Ziya ül-Hak (1924-1988), bir dizi şeriat yasasını uygulamaya koyarak rejimin İslâmizasyonunu sağlamıştır. Ancak, laik partilerin varlığına izin verilmesi rejimi tam değil yarı-İslâmci bir rejim olarak tanımlamayı gerektirir. Ziya ül-Hak Afgan cihadına büyük destek vermiştir. Ramazan ayında bankalardaki mevduattan yüzde 2.5 oranında vergi keserek zekâtı resmîleştirmiştir. Toplanan vergilerin önemli bölümünü medreselere aktararak ve medrese mezunlarının devlet okullarında öğretmen olmasının önemini açarak yoksul kesimlerden gelen medrese talebelerinin radikalleşme riskini azaltmaya, ulemayı rejimin yanına çekmeye çalışmıştır. Afganistan'da 1996'da iktidara

¹⁸ Kepel, *Jihad*, 58.

¹⁹ A.g.e., 59.

gelen Taliban örgütünü Pakistan'daki medreselerde okuyan Afgan talebeler kurmuştur ('taliban' medrese öğrencileri anlamına gelir). Suudi Arabistan gibi ülkelere nazarın daha esnek uygulamalarla sahip olan, yarı-İslâmci Pakistan İslâm Cumhuriyeti'nde çok sayıda İslâmçı muhalefet partisi mevcuttur.²⁰

İran, İslâmcılığın muhalefetteki (devrimci ve reformist) ve iktidardaki (statükocu) biçimlerini analiz etmek için iyi bir örnektir. 1979'da gerçekleşen İran Devrimi, İslâmçı bir hareketin laik bir rejimi devrim yoluyla yukarık iktidara geldiği (bugüne kadarki) tek örnektir. Devrim tek ortak noktası şahlık rejiminin yıkılması olan çok sayıda İslâmçı, liberal ve radikal sol grubun ortak ürünü olsa da, Humeyni taraftarlarının kurduğu İslâm Cumhuriyeti Partisi devrimin şafâsında liberal ve sol muhalefeti hegemonyası altına almayı, devrimden sonra bu grupları tasfiye etmeyi başarmıştır. Dolayısıyla, şahlığı yıkan grupların heterojenliğini unutmadan 1979-82 aralığını bir 'İslâm devrimi' süreci olarak nitelemek yanlış olmaz.

İran'da petrol endüstrisini millileştirerek emperyalizmin tepkisini çeken laik milliyeti başbakan Muhammed Musaddik (1882-1967), 1953'te ABD ve Britanya'nın desteklediği bir askerî darbeyle devrilmiştir. Darbenin ardından ülkeye geri dönen şah Muhammed Rıza Pehlevi (1919-1980), laik monarşi rejimiyle ülkeyi yönetmiştir. 1960'lı yıllarda yaptığı ('Beyaz Devrim' olarak bilinen) reformlarla ciddi bir kapitalist dönüşümün öünü açan Pehlevi, süreç içinde üç ayrı toplumsal kesimin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Pehlevi'nin reformlarından ayrıcalıklarını ortadan kaldırıldığı için zaten rahatsız olan ulema, ABD'nin askerî varlığından şikayet ederek Pehlevi'yi ulusal egemenliği yok etmekle suçluan Humeyni'nin 1964'te sürgüne gönderilmesinin ardından şahlık rejime düşman olmuştur. Pehlevi hanedanının desteğiyle palazlanan laik büyük burjuvazinin ekonomideki payını kendisi aleyhine artırdığını gören *bazariler* (geleneksel orta ve küçük burjuvazı) aynı dönemde rejimden yabancılışa başlamıştır. Ancak, İran ekonomisinin 1970'lerin ortasına kadar sürekli büyümesi pastadaki payı küçülse de pastanın büyümesi nedeniyle geliri artan bu kesimin radikalleşmesini önlemiştir. 1975'te petrol fiyatlarının aniden düşmesinden sonra Şah'ın spekülyasyona karşı başlatığı büyük kampanya sırasında ünlü tüccarların hapse atılmasının ardından rejime düşman olan dindar burjuvazi, Humeyni'ye destek vermiştir. Nihayet, işçi sınıfının neredeyse tüm kesimleri 1970'lerde muhalefet saflarına geçmiştir. Formel sektörde çalışan mavi yakallılar arasında Tudeh gibi Marksist gruplar daha fazla etkili olurken, Tahran'ın varoşlarındaki enformel proletarya içinde Humeyni geniş bir destek bulabilmistiir. 1950'li ve 1960'lardaki reformlar sırasında rejimden beklenenleri yükselen ama 1970'lerde hayal kırıklığına uğrayan diplomalı işçi ve işsizler arasında liberal ve sol grupların yanı sıra İslâmcılar da geniş taban bulmuştur.

²⁰ A.g.e., 100-103.

İran Devrimi'nin İslamlıcların sol retoriğe en fazla başvurduğu tarihsel dönem olduğunu yukarıda belirtmiştık. Halkın Mücahitleri adlı silahlı örgüt bunun en uç örneğidir.²¹ Halkın Mücahitleri elbette bir boşluğa doğmamıştır. Sovyetler Birliği çizgisindeki Tudeh Partisi ('tudeh' Farsça'da 'kitleler' anlamına gelir) ile Halkın Fedaileri gibi Marksist gerilla örgütleri bu dönemde güçlenmiştir. Bu durum Humeyni'yi yalnızca ulemayı cezbedecek, saf dinî bir söylem yerine işçi sınıfına hitap edecek sol bir retorik kullanmaya zorlamıştır. Humeyni'nin 1970 sonrası konuşmalarında 'mustazaf' ve 'müstekbir' kavramlarına sıkça başvurması bu söylem değişikliğini gösterir.²² Humeyni'nin sol söylemi dindar burjuvaziyi korkutmamış, aksine bu söylem işçi sınıfının öfkesini yalnızca Şah'ın çevresindeki laik büyük burjuvaziye yönelik onlara yardım etmiştir.

Humeyni'nin farklı sınıflara seslenirken gösterdiği dikkat, laik muhalefetle kurduğu ilişki için de geçerlidir. Şaha karşı 1977'de başlayan ilk büyük eylem dalgasına öncülük eden liberal muhalefeti korkutacak kati şeriatçı söylemlerden kaçınan Humeyni, 1978 sonunda yaptığı bir konuşmada hedefinin "İran'ın bağımsızlığını ve demokrasisini koruyacak bir İslam cumhuriyeti" olduğunu söylemiştir. Kasım 1978'de Fransa'da Humeyni'yi ziyaret eden liberal muhalefetin liderleri onu desteklediklerini açıkladılar.²³ Birkac ay sonra koşullar değiştiğinde Humeyni demokrasinin "İslam'a yabancı" bir kavram olduğunu söylemiştir. Humeyni'nin sol söyleminin cazibesine kapılan Tudeh önderliği aynı dönemde onu rehber ilan etmiştir.²⁴ Bu desteği memnuniyetle karşılayan Humeyni, devrimden sonra Tudeh'e karşı taarruza geçmiştir. Bir yandan farklı grupları kendi hayallerini terk etmeden devrime katılmaya ikna ederken, diğer yandan kendisine bağlı güçleri sıkı biçimde örgütlemeye devam edebilmesi Humeyni'nin siyasi dehasını gösterir.

Humeyni'nin dehası Şubat 1979'da Şah'ın devrilmesinden sonra diğer örgütlerde yönelik manevralarında daha net ortaya çıkmıştır. Humeyni önce liberallerle ittifak kurarak sola karşı taarruza geçmiştir. Bu kampanyanın ilk başarılı sonuçlarını vermesiyle birlikte liberalleri tasfiyeye yönelmiştir. Kasım 1979'da Humeyni taraftarlarının ABD'nin Tahran büyükelçiliğini basarak elçilik personelini rehin alması liberallere karşı yapılmış usta bir hamledir. Rehine krizi sırasında ABD'ye açıkça meydan okuması daha birkaç ay önce saldırıyla uğrayan İran solunun büyük bölümünü yeniden Humeyni'nin arkasına dizmiş, liberallerin tasfiyesini kolaylaştırmıştır. 444 gün süren rehine krizi, heterojen nitelikteki devrimin İslam devrimine dönüşümündeki en kritik kavşaktır. Krizin sona ermesinin ardından üçüncü bir manevra

²¹ Abrahamian, *The Iranian Mojahedin*.

²² Abrahamian, *Khomeinism*, 47-51; Harman, *The Prophet*; Kepel, *Jihad*, 41.

²³ Kepel, *Jihad*, 122; Poya, "Lond Live," 138.

²⁴ Kepel, *Jihad*, 122.

yapan Humeyni, liberalleri ezerken arkasına dizilen sol örgütleri tamamen yok etmiştir.

İslam devrimi, Şah'ın çevresinde öbeklenen laik burjuvaziyi tasfiye etmiş, ondan boşalan yeri dindar burjuvazi doldurmuştur. Pehlevi ailesinin ve laik kapitalistlerin mülklерine el koyarak büyüğün devlet sektörü ekonominin diğer büyük aktörü olmuştur. Dindar burjuvazinin kontrolündeki özel sektör ile İslamlı bürokratların kontrolündeki (bu bürokratların bir kısmı sonraki yıllarda ciddi servetlere kavuşarak kapitalistleşmiştir) devlet sektörü yeni rejimin kapitalist niteliğini belirlemiştir. 1980-1988 arasında devam eden İran-Irak savaşı sırasında rejim kendisini adım adım konsolide etmiştir. ABD'nin yanı sıra, İran modelinin İslam dünyasındaki etkisini azaltmaya amaçlayan Suudi Arabistan da İran'a karşı Irak'ı desteklemiştir. Yüz binlerce İranlı savaşta ölmüştür. İslamlı rejim bu dönemde (çoğu sayıda vakıf ve sosyal yardım kurumundan oluşan) devasa bir sosyal güvenlik sistemi kurmuştur. Kurulan vakıflardan en büyüğünün adının Mustazaflar Vakfı olması rejimin sosyal güvenliği proletarya üzerinde hegemonya kurma aracı olarak kullanma çabasının iyi bir örneğidir. Bu kurumlar, ölen askerlerin ailelerine maaş bağlamıştır. Ayrıca, şehit ailelerinden gelen gençlere üniversitelere sınavsız giriş hakkı ve burs verilmiştir. İran rejiminin şiddet aygıtının bir parçası olmaya devam eden Devrim Muhafizleri ve Besic milislerinin insan kaynağı bu gençlerdir.

Humeyni'nin 1989'da ölümesiyle rejimin ilk dönemi kapanmıştır. Bütün çabalara rağmen kendi modelini İslam dünyasına ihraç etmeye başaramayan ve bir miktar izole olan rejim, içerde ekonomik sorunlarla boğuşmuştur. Devrime tanık olmamış yeni bir kuşağın yetişmesiyle rejimin işi daha da güçleşmiştir. Haşimî Rafsancanî'nın cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-1997) başlayan özelleştirmeler ve ekonomiye dışa açma adımları ile Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde (1997-2005) yapılan demokratikleşme açılımları ekonomik sorunları çözmeye ve genç kuşakları rejime entegre etmeye yetmemiştir. Rejimin liberal yüzü sayılan bu politikacıların başarısızlığı popülist ve şahîn kanadın yeni temsilcisi Mahmud Ahmedinejad'ın 2005'te yoksul kesimlerin desteğini alarak cumhurbaşkanlığına seçilmesinin yolunu açmıştır. Ancak, Ahmedinejad rejimin aşınan hegemonyasını yeniden tesis etmekte başarısızlığa uğramıştır. 2009'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ahmedinejad'a karşı aday olan Mir Hüseyin Musavi'nin sözcülüğünü yaptığı Yeşil Hareket taraftarlarının seçimlerde hile yapıldığı gerekçesiyle başlattığı protestolara Besic milislerinin sert müdahalesi ve çok geçmeden Ahmedinejad taraftarlarının da sokağa dökülmesi ülkedeki siyasi tansiyonu aniden yükseltmiştir. Yeşil Hareket'in protestoları bastırılmış ama rejimin hegemonya krizi ayyuka çıkmıştır.

İslam devriminin başarıya ulaşığı İran örneğinin karşısında 1990'larda

başarısızlıkla sonuçlanan Cezayir ve Mısır deneyimleri bulunur. Cezayir'de 1989'da kurulan İslami Selamet Cephesi (*Front Islamique du Salut-FIS*) İran'da Humeyni'nin yaptığına benzer biçimde, dindar burjuvazi ile alt sınıfları birleştirerek hızla güçlenmiştir.²⁵ Aralık 1991'de yapılan genel seçimlerin ilk turunda oyların yüzde 48'ini alan FIS'in iktidarıne engel olmak isteyen Cezayir ordusu Ocak 1992'de askeri darbe yaparak seçimlerin ikinci turunu iptal etti. İslamcılar ile ordu arasında iç savaş başladı. FIS'in içinde o ana kadar edilgen bir durumda olan radikal unsurlar iç savaşın başlamasıyla birlikte bağımsızlaşmaya başladılar, FIS'e bağlı İslami Selamet Ordusu (*Armée islamique du salut-AIS*) silahlı mücadeleye girerken, FIS'ten kopan radikaller Silahlı İslami Grup (*Groupe Islamique Armé - GIA*) adlı örgütü kurdular. Afganistan'da mücahitlerle birlikte savaşan militanların aktif rol oynadığı GIA, FIS'e oy veren varoşlardaki proletерlerin önemli bölümünün desteğini arkasına aldı. FIS'in başarısını sağlayan sınıf ittifakı böylelikle sona erdi. Yalnızca beş yıl içinde 100 bin kişinin öldüğü iç savaşın yarattığı dehşet ve GIA'nın artan etkinliği karşılık çaresiz kalan dindar burjuvazı, silahlı mücadeleye devam etmekle bir şey kazanamayacağını fark etti. Cezayir'deki askeri rejim, tam bu aşamada FIS ve ilmlî İslamcı partilerle diyalog kurdu. AIS 1997'de silahlı mücadeleye son verdi. Bu süreçte giderek yalıtılan GIA ise farklı kanatlara bölünerek etkisizleşti.

İslamcılığın en köklü geçmişe sahip olduğu ülkelerden birisi Mısır'dır. Hasan El-Banna'nın (1906-1949) 1928'de kurduğu Müslüman Kardeşler Örgütü, özellikle Seyyid Kutub'un yazı ve eylemleri sayesinde dünyanın her yanındaki İslamcılar esin kaynağı olmuştur. Nasır'ın laik rejimine karşı bayrak açan Kutub 1966'de idam edildi. Başarı koşulları nedeniyle Mısır'dan ayrılarak Suudi Arabistan'a geçen Müslüman Kardeşler üyelerinin bir kısmı buradaki üniversitelerde görev alarak İslamcılığın ideolojik gelişimine katkıda bulundu, diğer bölüm ise İslami bankacılık sisteminin kuruluşunda etkin rol oynayıp zenginleşti.²⁶ 1967 travmasının ardından Mısır'daki İslamcılar toparlanmaya başladı. Nasır'ın ölümünden sonra devlet başkanı olan Enver Sedat (1918-1981), rejimin prestij kaybını gidermek ve Marksist muhalifeti sindirebilmek için İslamcılarla barıştı. 1973'ten itibaren üniversitelerde örgütlenen İslamcılar, solun ezilmesinde devlet güçlerine yardımcı oldu. Sedat'ın İslamçılara yönelik açılımı çerçevesinde Suudi Arabistan'dan geri dönen Müslüman Kardeşler'in zengin üyeleri, Mısır burjuvazisinin bir parçası haline geldiler.²⁷

Farklı İslamçı gruplar bir süre sonra kampüslerin dışına çıkararak varoşlarda örgütlenmeye başladılar. İslamcılarla Sedat'ın balayı uzun sürmedi. Mısır'ın

İsrail'i diplomatik olarak tanıdığı Camp David Antlaşması'ndan (1979) sonra İslamcılar Sedat'ı hain ilan etti. İslami Cihat örgütü 1981'de Sedat'ı suikastle öldürdü. Yeni devlet başkanı Hüsnü Mübarek radikal gruplara karşı cadı avı başlattı. Bu dönemde daha ilmlî çizgi izleyen Müslüman Kardeşler'in faaliyetlerine belirli sınırlar koydu ama bu örgütü tamamen ezmeye yönelmedi. İslamcılar 1990'ların başında yeniden güçlenmeye başladılar. Kahire nüfusununonda birinin yaşadığı İmbaba adlı varoş bu dönemde İslamcıların kaleşi haline geldi. Cezayir'deki iç savaş sürenken Mısır'da bazı İslamcı gruplar silahlı mücadeleye başladı. Cezayir'e benzer biçimde, Mısır'daki silahlı mücadele sırasında radikaller üzerindeki kontrolünü kaybeden dindar burjuvazı 1997'deki Şiddetsizlik İニisiatifi çerçevesinde devletle barışı. Radikaller bu inisiatifi baltalamak için 17 Kasım 1997'de Luksor Tapınağı'nda 62 turisti katlettiler. Mısır turizminin bu olaydan büyük zarar görmesi ve artan baskılardan nedeniyle tecrit olan radikaller giderek etkisizleşti.

30 yıl boyunca ülkeyi yöneten diktatör Hüsnü Mübarek, Kahire'nin Tahrir Meydanı'nda toplanan yüz binlerce kişinin israrlı mücadelesonucunda, 11 Şubat 2011'de iktidardan devrildi. Kendi kontrolleri dışında gelişen devrime başta mesafeli duran İslamcılar, Mübarek'in iktidardan düşeceğinden belli olmasına birlikte (ve özellikle de devrilişinden sonra) devrim trenine atladılar. 2011'den bu yana ilmlî İslamcılardan Müslüman Kardeşler'e, Selefilerden İslami Cemaat'e uzanan geniş bir yelpazede İslamcı gruplar yasal partileri aracılığıyla siyasal süreçte katılarak güçlenmiştir. Mayıs-Haziran 2012'de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde Müslüman Kardeşler'in adayı olan Muhammed Mursi'nin seçimlerin ikinci turunda oyaların yüzde 51.7'sini alarak devlet başkanlığına seçilmesi, Mısır İslamcılığını devrim sonrasında yaşanan iktidar mücadeleinde kritik bir eşeğe getirmiştir.

Türkiye İslamcılığı, Erbakan'ın 1970'de MNP'yi kurmasıyla istikrarlı bir siyasi harekete dönüştürülmüştür.²⁸ Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli kapitalistlerinin sözcüsü olarak 1968'de Türkiye Odalar Birliği başkanlığında seçilen Erbakan, İzmir ve İstanbul'un büyük burjuvazisinin baskısı sonucunda Adalet Partisi (AP) iktidarı tarafından görevinden alınmıştır. 1969 genel seçimlerinden önce AP'ye yaptığı adaylık başvurusu reddedilen Erbakan, Konya'dan bağımsız milletvekili seçilerek parlamentoya girmiştir, ertesi yıl MNP'yi kurmuştur. Erbakan'ın Milli Görüş adını verdiği İslamçı hareket, Anadolu'nun merkez sağıdan umduğunu bulamayan, küçük ve orta ölçekli, tekelci olmayan kapitalistlerinin temsilcisi olmuştur. Laiklik karşıtı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle 1971'de kapatılan MNP'nin yerine kurulan Milli Selamet Partisi,

25 A.g.e., 168.

26 A.g.e., 51.

27 A.g.e., 83.

28 Türkiye'deki farklı İslamçı yapılarının 1990 öncesindeki gelişimine ilişkin ayrıntılı bir inceleme için bkz. Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan-Türkiye'de İslami Oluşumlar* (İstanbul: Metis, 1990).

1973'te Cumhuriyet Halk Partisi, 1975 ve 1977'de ise AP ve Milliyetçi Hareket Partisi ile koalisyon hükümetleri kurdu. İran Devrimi'nin etkisiyle Türkiye'de radikal İslamlı popülerleşti. 6 Eylül 1980'de MSP'nin Konya'da düzenlediği Kudüs'ü Kurtarma Mitingi sırasında yaşanan olaylar radikallerin MSP'nin tabanında etkili olmaya başladığını gösterdi.

12 Eylül darbesinden sonra MSP kapatıldı. Buna rağmen, askeri diktatörlük Marksist solun toplumdaki etkisini kırmak için din derslerini zorunlu hâle getirdi ve imam hatip liselerinin sayısını artırdı. 12 Eylül yönetimi, bu uygulamaların uzun vadede İslamların işine yarıyaçacağını tahmin etmemiş, İslamizasyon sürecini kontrol edebileceğini hesaplamıştı. 1983'te kurulan Refah Partisi İslamçı hareketi yasal zeminde yeniden toparladı. 1987'de siyaset yasağı kalkan Erbakan partinin başına geçti. Marksist solun darbeden sonra ezilmesinden yararlanan RP, 'Adil Düzen' sloganı ve yoksulluk yardımı faaliyetleri sayesinde 1990'larda varoşlara hakim oldu. RP dindar burjuvaziye proletaryayı, reformistlerle radikaliler aynı çatı altında tutabildi. RP 1994'te İstanbul ve Ankara büyükşehir belediyelerini kazandı, 1995 genel seçimlerinde yüzde 21 oy alarak birinci parti oldu.

RP'nin yükseliği 1990'lı yıllarda İslamcı sermaye de ciddi bir dönüşüm geçirdi. Bazı İslamcı sermaye grupları neoliberal dönüşüm sürecinde ortaya çıkan fırsatlardan yararlanarak kendilerini büyük sermayeye dönüştürdüler. 'Anadolу kaplanları' terimi bu dönemde popülerleşti. 1990'da kurulan Müstakıl Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) temsil ettiği laik burjuvazi karşısında hâlâ çok zayıf olmakla birlikte onunla eskisinden daha fazla rekabet edebilen İslamcı burjuvazinin temsilcisi oldu ve RP'yi destekledi.

Doğru Yol Partisi ile koalisyon kuran Erbakan, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk İslamcı başkanı oldu. Süreçten rahatsızlık duyan laik burjuvazi ve ordu çok geçmeden RP'ye karşı taarruza geçti. Millî Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan toplantılarında alınan kararlar RP'ye karşı muhtıra niteliği taşıyordu. Kısa süre sonra iktidardan düşen RP, Anaya Mahkemesi tarafından laiklige karşı faaliyette bulunduğu gereklisiyle kapatıldı, Erbakan'a siyaset yasağı kondu. RP'nin devamı olan Fazilet Partisi'nde Recai Kutlu ile Abdullah Gül arasındaki başkanlık yarışı o güne kadar Erbakan'ın tartışmasız liderliğinde ilerleyen Millî Görüş geleneği içinden bir ilkti. Medyada 'gelenekçiler' ile 'yenilikçiler'in mücadelesi olarak anılan mücadele, kendisini büyük sermayeye dönüştüren İslamcı burjuvazının Erbakan'a alternatif arayışını yansıtıyordu. Yeterli sermaye birikimine sahip olmadığı, tekelleşmediği, finans-kapitale dönüştüğü 1970'li yıllarda Erbakan'ın 'kasabalarındaki küçük işadamlarının yararına devlet güdümdünde bir sanayileşme'yi hedefleyen, "sermaye birikimini coğrafi olarak yayacak ve

iktisadi yoğunlaşma eğilimlerini geri çevirecek tedbirler"²⁹ içeren politikasını destekleyen İslamcı burjuvazı, dünya ekonomisiyle, uluslararası sermayeyle bütünleşerek kendisini finans-kapitale dönüştürme yoluna girdiği 1990'ların sonunda bu çizgiyi arkaik bulmaya, genç ve yenilikçi bir lider aramaya başladı. Recep Tayyip Erdoğan bunun için biçilmiş kaftandı. Hem iktidara gelmek için zorunlu olan varoşların desteğini almaya yetecek deneyim ve karizmaya sahipti, hem de İslamcı sermayenin yeni ihtişamlarını (kendi işadamlığı deneyiminin de katkısıyla) iyi kavramıştı. Erdoğan'ın 2001'de kurduğu, 2002'den beri tek başına iktidar olan AKP, dindar burjuvazinin proletarya üzerinde hegemonya kurarak laik burjuvazije meydan okuduğu ve iktidara yürüdüğü başarılı bir örnek olarak İslamcı hareketlerin tarihinde özel bir yer edinmiştir.³⁰

Sonuç

İslamcılık, İslam dünyasının modern çağda yaşadığı sorunların kaynağının İslam'dan uzaklaşarak cahiliye devrinde dönmek olduğunu ileri süren, bu sorunların çözümünü İslam'a uygun olduğunu düşündüğü bir devlet ve toplum inşa etmeyeceğini bir siyasi ideolojidir. Dindar burjuvazinin proletarya üzerinde hegemonya kurarak hakim sınıfı olma arayışının ifadesi olan İslamcılık, muhalefettede devrimci veya reformcu, iktidardayken statükocudur. İslami dünyasındaki laik milliyetçi rejimlerin ve radikal sol hareketlerin 1960'ların ikinci yarısından itibaren yakalandıkları kritik, farklı tipte muhalif İslamcı hareketlerin yükselişinin zeminini oluşturmuştur. Dindar burjuvazının proletarya üzerinde hegemonya kurma başarılı olduğu İran'da devrim yoluyla iktidara gelen İslamcılar, hegemonyayı yitirdikleri (1990'ların Cezayir ve Mısır'ı gibi) örneklerde iktidar mücadelesini kaybettiler. Aralık 2011'de başlayan Arap devrimi sürecinde İslamcı hareketler yeniden iktidar mücadelesine girmiştir. Türkiye'de AKP'nin temsil ettiği siyasi hareket, neoliberalizme uyum sağlamayı ve proletarya üzerinde hegemonya kurmayı aynı anda başararak dünyadaki ilmlî İslamcı akımların örnek aldığı bir model hâline gelmiştir.

29 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (İstanbul: İletişim, 2000), 287, 288.

30 Dindar burjuvazinin en başında itibaren Türkiye'deki İslamcı hareketin hegemonik gücü olduğu, RP'ın AKP'ye geçişin dindar burjuvazinin finans-kapitale dönüştürmenin siyasi ifadesi olduğu biçimindeki yaklaşım [Sungur Savran, "Referandum ile Seçimler Arasında Türkiye," *Devrimci Marksizm* 12 (2011), 11-65; Kütar Tanyılmaz, "Türkîye Burjuvazisinin Çatlak-Burjuvazinin İç Çatışmasının Sınıflar Temelleri," *Devrimci Marksizm* 12 (2011), 66-95], dindar burjuvazının hareketin içinde ancak AKP döneminde tam bir hegemonya kurabildiği tezinden [Cihan Tuğal, *Passive Revolution-Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism* (Stanford: University of Stanford Press, 2009), 8] tamamen farklıdır. Tuğal in çalışmasında, ilk yaklaşım çerçevesinde de yorumlanabilecek değerli veriler sunuyor.

Kaynakça

- Asef Bayat, "Is There a Future for Islamist revolutions? Revolution, Revolt, and Middle Eastern Modernity," *Revolution in the Making of the Modern World*, der. John Foran, David Lane ve Andreja Zivkovic (Londra: Routledge, 2008), 96-111.
- Burak Gürel, "1970'ler Türkiye'sinde İslamcı ve Faşist Siyaset: Vaadler ve Sonuçlar," *Praksis* 12 (2004), 85-102.
- Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (İstanbul: İletişim, 2000)
- Chris Harman, *The Prophet and the Proletariat* (1994) <http://www.marxists.org/archive/harman/1994/xx/islam.htm> (erişim tarihi: 1 Şubat 2012).
- Cihan Tuğal, *Passive Revolution-Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism* (Stanford: Stanford University Press, 2009).
- Ervand Abrahamian, *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic* (Berkeley: University of California Press, 1993).
- Ervand Abrahamian, *The Iranian Mojahedin* (New Haven: Yale University Press, 1989).
- Gilles Kepel, *Jihad: The Trail of Political Islam*, çev. Anthony F. Roberts (Cambridge: Belknap, 2002).
- Kurtar Tanyılmaz, "Türkiye Burjuvazisinde Derin Çatlak: Burjuvazinin İç Çatışmasının Sınıfsal Temelleri," *Devrimci Marksizm* 12 (2011), 66-95.
- Mahmood Mamdani, "Whither Political Islam? Understanding the Modern Jihad," *Foreign Affairs* 1 (2005), 148-155.
- Mahmood Mamdani, *Good Muslim, Bad Muslim: America, the Cold War, and the Roots of Terror* (New York: Pantheon, 2004).
- Maryam Poya, "Long Live the Revolution!...Long Live Islam?", *Revolutionary Rehearsals*, der. Colin Barker (Chicago: Haymarket Books, 2002), 123-168.
- Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar* (İstanbul: Metis, 1990).
- Sungur Savran, "Referandum ile Seçimler Arasında Türkiye," *Devrimci Marksizm* 12 (2011), 11-65.

Okuma önerileri

- Ervand Abrahamian, *Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, çev. Mehmet Toprak (İstanbul: Metis, 2002).
- Gilles Kepel, *Cihat: İslamcılıkın Yükselişi ve Gerilemesi*, çev. Haldun Bayrı (İstanbul: Doğan, 2001).
- Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar* (İstanbul: Metis, 1990).